թը 1870 Մայիս 7ին կը գրէ· «Մեր պանդուխտ ազգայիններէն 60 Քղեցիք Ընկերութիւն մը կազմելով՝ զանազան վիճակահանութեանց թղթեր կ'առնեն եղեր բաւական ատենէ ի վեր: Այս անդամ Սաքսոնիայի վիճակահանութենէ անոնց վիճակաթղթին մէկը 40 հազար թալէր վաստակած ըլլալը բերկրութեամբ լսած ենք» (Սէր Օրագիր, Կ. Պ. 1870 Թ· 157):

1954ին այս տողերը Պարիսի Յառաջին (1954 Թ· 7346) մէջ գրելէ վերջ՝ Բոստոնի Հայրենիքին մէջ հաճոյքով կարդացինք լուսարանութիւն մը Պր· Լեւոն Պարոնեանի կողմէ, որ կը տողէ· «1870ական թուականին զպրոցական կեանքը սկսած էր Պոլսոյ հայ երիտասարդութեան մէջ... Այդ թուականին բաւական թուով խուփսեցիներ կը գանուէին Պոլիս· անոնք չատ կ'աղդուին Պոլսոյ ուսումնական շարժումէն ու կը կազմեն Խուփս Գիւղի մէջ Հայկական Ուսումնասիրաց Միութիւնը: Այս Միութիւնը քանի մը տարի գործելէ վերջ՝ կ'ունենայ 223 օսմանեան ոսկի դրամագլուխ: 1879 թուին Խուփսի Հայկական Ուսումնասիրաց Միութիւնը կը դիմէ Արարատեան Ընկերութեան որ ընդունի Խուփսի երկսեռ դպրոցներու հովանաւորութիւնը: Արարատեան Ընկերութիւը սիրով կ'ընդունի Խուփսեցիներու առաջարկը՝ մէկ պայմանով, եթէ Խուփսեցիները յանձն առնեն նոր եւ արդիական ոճով դպրոց մը շինել Խուփսի մէջ: Պոլսոյ Խուփսի Ուսումնասիրաց Մասնաճիւղը կը տրամադրէ իր ունեցած բոլոր դրամը դպրոցի շէնքի շինութեան...: (Հայրենիք, Բոստոն 1954 Թ· 12,852):

Հաւանական է որ Ընկերութեան անունը եղած ըլլայ «Հայկական Ուսումնասիրաց Ընկերութիւն» եւ ոչ թէ Միութիւն· զի այն ատենները (1870ին) «Միութիւն» տիտղոսը ցանցառ էր· կը գործածուէր աւելի՝ «Ընկերութիւն» բառը:

2· ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1910—1911)

Հիմնած են պոլսեցիք Խուփսեցիները՝ հաւանօրէն չատոնց դաղրած ըլլալով հին Ընկերութիւնը: Ասիկա ունեցած է իր կանոնագիրը (չենք տեսած)՝, որ Ազգ· Կեդր· Վարչութեան խառն Ժողովէն հաստատուած է 1911 Հոկտ· 26ին: Իր կենդրոնն էր Ալալէմճեան Խան, ուր կը հաւաքուէին անդամները 1912 Մարտ 11ին՝ ընտրելու համար վարչական եւ հաշուեւտուութեան մարմին մը (Ժամանակ, Կ· Պ· 1912 Թ· 1051):

3· ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1910—1912)

Կազմած են ամերիկարնակ Խուփսեցիները՝ կենդրոն ունենալով Ֆէլլս (Միսկեալ Ընկերութիւնք, անդ՝ էջ 61): Ընկերութիւնը 1919ի ամառը 30 անդլ· ոսկի կը դրկէ Պոլիս, Խուփս Գիւղի կարօտեալներուն (Ժամանակ, 1919 Թ· 3598):

ՀԷՐՏԻՖ ԳԻՒՂ

1· ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1905)

Հիմնուած է 1905 Յունուար 1ին Պրաւիդենս (Ամերիկա): Իր Ծրագիր–Կանոնագիրը ունի 60 Յօդուած, որոնցմէ առաջինը կը գծէ Ընկերութեան նպատակը· «Ընկերութեանս նպատակն է հաստատել երկսեռ նախապատրաստական դպրոց մը Քղեի Հէրտիֆ գիւղի մէջ Սուրբ Լոյս Վարժարան անուամբ, մատաղ սերունդի կրթութեան եւ դաստիարակութեան նպատակելու համար» (Ծրագիր–Կանոնագիր Քղեի Հէրտիֆ Գիւղի Ս· Լոյս երկսեռ Վարժարանի Ուսումնասիրաց Ընկերութեան· Կ· Պ· 1910, էջ 7): Ընկերութեան կրնայ անդամակցիլ ամէն հայ, «որ բարի վարուց եւ նկարագրի տէր է» (Յօդ· 2): Անդամավճարն է, Ամերիկայի համար, մուտք 5 տալեր եւ ամսավճար՝ 25 սենտ, իսկ Գիւղին մէջ՝ մուտք 5 դրչ· եւ անդամավճար 1 դուրուշ (Յօդ· 5): Ընկերութիւնը ունի Կենդր· Վարչութիւն, որ կ'ընտրուի Ընդհ· Պատգամ· Ժողովի կողմէ (Յօդ· 9): Ընկերութեան վարժարանը յաճախող սաները ձրի դասատուութիւն կ'ընդունին եւ իրենց գրենական պիտոյքները Ընկերութիւնը կը վճարէ (Յօդ· 51 եւ 56):

ԱՊՈՂՆԱԿ ԳԻՒՂ

1· ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (?)

Կը յիշուի 1925ին (Ց· Խաչմանեան, Ամերիկահայ Հանրագիտակ, էջ 495):

ԴԱՐՄԱՆ ԳԻՒՂ

1· ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (?)

Կը յիշէ Ամերիկահայ Հանրագիտակ, էջ 495:

(Շարունակելի:)

Հ· Ե· ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԿԷՕՉԷՅԵԱՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

1952ին նամակ մը գրելով մեզ՝ Գեր· Յովհաննէս Արքեպ· Նազլեան իր գոհունակութիւնը կը յայտնէր որ ձեռնարկած ենք ուսումնասիրել Հայ կաթողիկէ Գերդաստաններու պատմութիւնը: Այդ առթիւ փափաք կը յայտնէր Գերապայծառը որ գրուի նաեւ Կէօչէյեանները մասին: Նիւթերու անբաւականութիւնը թոյլ չէր տար Կէօչէյեան Գերդաստանի առաջնութիւն տալու այն ատեն: Ուրախութեամբ լսեցինք յետոյ սակայն թէ կա'ն տակաւին ողջ անդամներ Կէօչէյեաններէն, այսինքն՝ 1· Տիկ· Պերնուհի Գուլումճեան Փաշա, 2· Տիկ· Աստիճէ Կիւմիւշկերտեան (Հոմ), 3· Մարիամ Նազլը Կորինալդի եւ իր զաւակները (Պադուա, Իտալիա), 4· Արամ Պէյի սերունդը (Բրեշիա, Իտալիա) եւ 5· Ընտանիք մը ի Կեռլա (Հունգարիա–Ռումանիա):

Փափաքելով շարունակել 1949ին սկսուած մեր ուսումնասիրական շարքը — Հայ Կաթ· Գերդաստաններ — փութացինք 1954ին եւ 1955ին նամակներ գրել թէ՛ Հոմ եւ թէ Պադուա: Հակառակ իր տարիքի յառաջացումին ու հիւանդագին վաճակին՝ Տիկ· Պերնուհի (ներկայիս 93 տարեկան) չատ մեծ ազնուութեամբ ընդառաջեց մեր խնդրանքներուն եւ թէ՛ հնարաւոր եղած չափով ծանօներուն եւ թէ՛ հօր՝ Յակոբ Կէօչէյեանի թուականներ եւ թէ հօր՝ — Գերդաստանի նշանաւորագոյն անձին լուսանկարը հաճեցաւ ղրկել մեզ Գեր· Յովհաննէս Վ· Նալպանտեանի եւ Գեր· Գրիգոր Վ· Պետրովիչի միջոցաւ: Նոյնպէս Տիկ· Մարիամ Նազլէն ստացանք թանկագին լուսաբանութիւններ: Վերջինս իտալերէն լեզուաւ ընդարձակ ինքնագիր գրութիւն մը ղրկեց Կէօչէյեան Գերդաստանի մասին: Շնորհակալութեամբ պիտի յիշեմ նաեւ Գեր· Ներսէս Վ· Սեբէեանը, որ հաճեցաւ Իստամբուլէն Հայ Կաթ· Պատրիարքարանի մէջ եղած արձանագրութիւններու ցանկը ղրկել:

Այս առթիւ իմացանք թէ Կէօչէյեաններն ալ չեն ունեցած ընտանեկան հին քրոնիկալ չեն ունեցած ընտանեկան հին քրոնիկ-Ժամանակագրութիւն մը իրենց Գերդաստանի մասին:

Իրրեւ անձնական պրպտումներու ազդեցութեան Դիւանը եւ յետոյ Հայ Մամուլը· ինչպէս նաեւ քանի մը հեղինակութիւններ, որոնք պիտի յիշատակուին ուսումնասիրութեան ընթացքին:

Այս պրպտումներուն առթիւ հանդիպեցանք քանի մը հետաքրքրական լուսաբանութիւններու մեր «Ալլահվէրտեան Գերդաստանի» (Վիեննա 1957) գրքոյկին մէջ անծանօթ մնացած կէտերու մասին, որոնք հոս ներկայացնել աւելորդ չենք նկատեր՝ գոհացնելու համար չահագրգռուող հետաքրքիր ընթերցողները:

1· Տիկին Գաթինկո Նազարէթ Ալլահվէրտեանի (անդ՝ էջ 43) մահուան թուականը չէինք կրցած ստուգել: Մեռած է 1844ին, Պոլիս՝ Պէյրղատ գիւղը եւ կտակած է մեր վանքին 7500 դրչ· (Դիւ· Վիեն· Մխիթ· 1844 Յուլիս 10) իբր մշանջենաւոր պատարագուց: Նոյնքան դումար մ'ալ միւս վանքերուն՝ նոյն նպատակով (Դիւ· 1844 Մեպտեմբեր 25):

2· Նազարէթ Ամիրայի չորրորդ մանչ զաւակը կոհումով համարած էինք Մանուկ Պէյ (անդ՝ էջ 60–62): Նոյնը ստուգելով՝ կը հաստատենք մեր Դիւանի նամակներու լոյսին տակ: Նազարէթ Ամիրայի չորրորդ մանչ զաւակը Մանիկ կամ Մանուկ Պէյ, որուն տղան է Մանիկ կամ Մանուկ Պէյ, որուն մահուան թուականը եւ այլ պարագաները անծանօթ ըլլալով կը գրէինք· «Սակայն բոլորովին անծանօթ մնացած է իր կնոջ անունը, ինչպէս անծանօթ է Մանուկ Պէյի եւ կնոջ մահուան թուականը եւ իրենց սերունդ ունենալու կամ չունենալու պարագան (Անդ՝ էջ 61): Այդ, Մանիկ կամ Մանուկ Պէյ մեռած է 1846 Ապրիլին, երբ տակաւին քանի մը օրուան նշանած էր (Դիւ· 1846 Ապրիլ 22): Հետեւաբար սերունդ չէ ունեցած: Եղ· Նիկողայոս Պալճեան կը գրէ 1846 Ապր· 20ին Պոլսէն· «Որդին Նազարէթ Աղայի Մանուկ Պէյն, որ եկն ի վանս ընդ Վ· Հ· Գէորգ Հիւրմիւզի, վախճանեցաւ յաւուրն Զատկին ի վերեմէ հիւանդութեան եւ Հասունեանն կատարեաց դիաղումն»:

3· Նազարէթ Ամիրայի «վերջին երեք զաւակներու անուններն անծանօթ են» կը գրէինք (Անդ՝ էջ 62): Անծանօթ զաւակներէն մին գոտանք· Իսկուհի կը կոչուի եւ 1855 Յուլ· 11ին մեռած եւ մեծ հանդէսով թաղուած է Բերայի գերեզմանատունը (Դիւ· 1855 Յուլ· 1):

© National Library of Armenia

1· ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ ԾԱԳՈՒՄԸ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԷՆ

Հայ Կաթողիկէ Կէօչէյեանցերու մասին, որչափ գիտենք հրատարակութիւն մը չէ եղած յարդ։ Ներկայիս Կէօչէյեան սերունդի զաւակ Տիկին մըն է, Տիկ· Մարիամ Նազլը Կորինալդի, որ փորձած է առաջին անգամ ըլլալով, ուրուագծել իր գերդաստանի պատմութիւնը։ Տիկինը հայերէն չգիտնալով՝ իտալերէն շարադրած է իր գրութիւնը՝ բարձր, ազնուական եւ գեղեցիկ ոճով մը։

Ինչպէս Ցառաջաբանին մէջ կը մատնանշէ՝ Տիկինը յատկապէս ուզած է իր Ցիշատակները գրի առնել, բայց փափաքելով Կէօչէյեաններու հնագոյն պատմութեան վրայ ծանօթութիւն մը գտնել՝ դիմած է Վենետիկցի Փրանկիսկեան վարդապետի մը — Հ· Ֆիլիպի — որպէս զի Վենետիկ քաղաքի Դիւանին մէջ փնտռէ իր Goucci (Կէօչէ) ընտանիքի մասին։ Վարդապետը երկու նամակ կը գտնէ որոնց բովանդակութենէն կ՚իմացուի թէ երկու եղբայրներ — Գէորգ եւ Անտոն Կուչչիները — Իտալիոյ Ֆիրէնցէ քաղաքէն Ժէ· դարուն Վենետիկ կ՚անցնին եւ անկէ առաջնորդաւորուելու կ՚առնեն արեւելքը տեսնելու դիտումով։ Կը հասնին Պոլիս, անկէ Տրապիզոն, յետոյ Երեւան եւ կ՚ուզեն բարձրանալ Արարատ Լեռը։ Գէորգ կը մեռնի այդ առթիւ, իսկ Անտոն ուժաթափ, ձմեռ ատեն, կէս մեռած՝ շուներէ քաշկռտուելով կը հասնի մինչեւ Օրբելեանցերուն տունը, որոնք Պարսկաստանէն եկած հին սատարակներու սերունդ են եւ կը բնակէին Նախիջեւան, Արարատի ստորոտը։ Հոգ տարուած խնամքներու շնորհիւ՝ Անտոն ինքզինքը կը գտնէ եւ մէկ տարիի չափ կը մնայ։ Օրբելեան ընտանիքի աղջկան՝ Թագուհիի հետ կը պսակուի եւ կ՚ունենայ Յովսէփ անունով որդի մը։ Անտոնի կեանքը որսի եւ պատերազմի մէջ ուրախ կ՚անցնի։ Որսորդութեան մը միջոցին Անտոն կը բարձրանայ բարձր լեռ մը, արծիւի մը հետեւելով, կը կորսնցնէ հաւասարակշռութիւնը եւ կ՚իյնայ վար՝ մեռած։ Իր ընկերները կը տանին տուն ու կը թաղեն։

Որդին՝ Յովսէփ կ՚ամուսնանայ հեռաւոր ազգականի մը աղջկան՝ Քրիստինէի հետ, որ այդ նահապետական ընտանիքին մէջ կ՚ապրէր։ Ասոնք կ՚ունենան շատ մը զաւակներ, որոնց մէջ նշանաւոր կ՚ըլլայ Անտոն, որ ուսման սէր ունենալով՝ կը հետեւի զանազան ուսմունքներու։ ԺԸ· դարու սկիզբները կ՚ամուսնանայ Տիրուհի Տէօվլէթի հետ եւ կը փոխադրուի Պոլիս։

Այս ամէնը, ինչպէս ըսինք, իտալերէն լեզուով գրուած «Ցիշատակագրի» մը մէջ կը պատմէ Տիկ· Մարիամ Նազլը, դուստր Կէօչէյեան Գերդաստանի ամենակարկառուն դէմքին — Ցակոբ Կէօչէյեանի։

Կայ սակայն երկրորդ կարծիք մ՚ալ Կէօչէյեանց ծագումի մասին։ Ըստ Մէնմուայը Ալպարի խմբագրին՝ վերոյիշեալ Ցակոբ Կէօչէյեանի հայրը Անտոն, ո՛չ թէ Հայաստանի Նախիջեւան քաղաքէն, այլ Արդուինի մօտ գտնուող Արտանուշ (Արտանուջ) գիւղէն գաղթած եկած է Պոլիս։ Ահա Մէնմուայրի խօսքերը· «(Կէօչէզատէ Ցակոբ) Իսթանպօլտա տիւնեաեա կելմիշ օլուպ, բետերի իսէ անասրլ Արտանուշ օլտուղուն տան, քէնտի մէսարիֆիյէ մահէլլէ մէկզիւրատ տախի պիր մատուռ ինշա իթտիրմիշ օղտուղու մէրվի պիր» (Մէնմ· Ալպար, կ· պ· 1893, թ· 2577)։ Այս երկրորդ կարծիքը կը յայտնէ նաեւ Հայրենիք (կ· պ· 1873, թ· 355) գրելով· «(Ցակոբ Կէօչէյեան) Արդուինի մօտ Արտանուշ գիւղին մէջ մատուռ մը շինել տուած է իր ծախքովը։ Ցակոբ էֆ· Պոլիս ծնած էր, բայց իր հայրը (Անտոն) գաղթած էր այդ Արտանուշ գիւղէն»։

Արտանուշի կարծեկիցները որեւէ թուական չեն տար ո՛չ Անտոնի անկէ հեռանալուն, ոչ ալ անոր որդի՝ Ցակոբին հոն մատուռ շինելուն։ Ցակոբ Կէօչէյեան 1893 Յունուար 9ին կը մեռնի։ Իր մահէն երկու տարի առաջ Արտանուշցի անուանի գրագէտ մը՝ Կ· Տիւրեան (Աղեքսանդր Սարուխան) Արտանուշի վրայ տեղեկատուութիւն մը գրի կ՚առնէ՝ հոն այցելութեան մ՚առթիւ եւ միայն եկեղեցի մը կը յիշէ հոն, ո՛չ մատուռի խօսք կ՚ընէ եւ ոչ ալ Կէօչէյեան կը յիշէ (Տե՛ս Հանդէս Ամսօրեայ, 1890, էջ 281—282)։ Ե՞րբ ուրեմն կրնայ շինած ըլլալ Ցակոբ հոն մատուռ մը։ 1890—1892ի՞ն։ Շատ անհաւանական կը գտնենք այդ, թէեւ ոչ անկարելի։ Զի Ցակոբ Կէօչէյեան իր այդ վերջին տարիներուն քաշուած կ՚ապրէր եւ հիւանդագին էր (Հմմտ· Մէնմ· Ալպ·, անդ)։ Հետեւաբար դժուար թէ այդ տարիներուն դրացած ըլլայ մատուռ շինելով Արտանուշի մէջ։

Միւս կողմէ կը հաւաստուի թէ Արտանուշ՝ եկեղեցիէն զատ ունեցած է նաեւ մատուռ մը, բայց՝ ուշ, յաջորդ տարիներուն։ 1912ին հոն այցելող մը հաւաստեց մեզ որ ինքը Արտանուշի մէջ եկեղեցիէն զատ՝ մատուռ մ՚ալ տեսած է, բայց չէ գիտեր թէ ո՞վ եւ ե՞րբ չինել տուած է մատուռը։

Արտանուշցի Պր· Միլտոնեանին (Վենետիկ) եւս նամակով մ՚այս մասին հարցում մը ըրինք եւ նա եւս պատասխանեց թէ «Արտանուշի քարերն անգամ կը յիշեմ, բայց մատրան մը գոյութիւնը — այդ մուռ է»։

Հետաքրքրական է այս մատուռ շինելու պարագան։ Ցակոբ Կէօչէյեանի միւս դուստրը՝ Տիկ· Պերճուհի (ծնած 1866ին), որ այսօր ողջ է՝ ինձ համառօտ տեղեկատուութիւն մը զրկած է, ուր կը չեշտէ թէ Ցակոբ Կէօչէյեանի մեծ հայրը (նահապե՞տը) Տէվլէթ (Տէօվլէթ) Հին Նախիջեւանէն էր, ուր «եկեղեցի մը կայ եւ Հանեան եպիսկոպոս տեսած է որ դրան վրայ գրուած է թէ Կէօչէօղլուէն շինուած է»։ — Դժբախտաբար ի վիճակի չենք ստուգելու ո՛չ մին եւ ոչ միւսը· Նախիջեւան՝ Ասրբէյճանի մաս կը կազմէ, իսկ Արտանուշ՝ Թուրքիոյ կը վերաբերի։

2· ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ ՆԱՀԱՊԵՏԸ ԵՒ ԱՆՈՒԱՆԱԿՈՉՈՒՄԸ — Ե՞ՐԲ ՊՈԼԻՍ ԱՆՑԱԾ ԵՆ

Ա· Տիկ· Մարիամ Նազլը Կորինալդիէն ստացած էինք վերոյիշեալ պատմութիւնը իրենց ծագումի մասին, ուր յիշուեցան նաեւ անուններ արդէն 1600ի տեւողութենէն։ Սակայն անդրադարձ լուսաբանութիւն մը ստանալու յոյսով նամակ մը ուղղեցինք Տիկ· Կորինալդիի՝ հետապնդելով թէ ի՞նչ նոր՝ յատկապէս հետապնդելով թէ ի՞նչ եղած է իրենց մէջ աւանդական կարծիքը իրենց նահապետի անուան եւ Գերդաստանի յորջորջումի մասին։ Տիկինը կը պատասխանէր 1955 Սեպտ· 3ին· Voici, ce que je peux vous dire en plus de ce que vous aurez trouvé dans mes mémoires que l'Abbé Nalbantian vous a fait parvenir: — Mon arrière grand père (est) Agop Keutché oglou, venu en 1760 de Nahicévan à Constantinople avec sa famille, avec un prêtre et une religieuse (marabét) comme gouvernante à ses enfants.

Գերդաստանի ծագումը Հին-Նախիջեւանէն եւ նահապետի Ցակոբ յորջորջումը կը հաստատէ նաեւ Տիկ· Պերճուհի Գուլումճեան Փաշա, որմէ երկրորդ տեղեկատուութիւն մը ստացած ենք Գեր· Գրիգոր Վ· Պետրովիչի միջոցաւ, ուր կ՚ըսուի· — «Ծագումը՝ Նախիջեւանէն· նախահայրենին՝ Ցակոբ»։

Ցակոբ է նաեւ Պոլսոյ Հայ Կաթ· Պատրիարքարանի Դիւանին համեմատ Գերդաստանի նահապետը։

Հոս ընելու ենք սակայն զանազանութիւն մը· — Ուրի՛շ բան է ամբողջ Կէօչէյեան Գերդաստանի նախահայր նահապետը եւ ուրիշ բան որեւէ Կէօչէյեան ճիւղի կամ տոհմի մը նախահայր նահապետը։ Երբ Տիկ· Մարիամ, Տիկ· Պերճուհի եւ Պատրիարքարանի Դիւանը Ցակոբ մը կը ճանչնան Կէօչէյեանց իբրեւ նահապետ՝ ատիկա ըսել չէ թէ ամբողջ Կէօչէյեան Գերդաստանի նահապետ ընդունելու ենք Ցակոբ Կէօչէ Օղլուն։

Ցակոբ Կէօչէ նախահայրն է Կէօչէյեաններու տոհմի մը, որուն սերունդն են երկու քոյրեր — Տիկ· Մարիամ եւ Տիկ· Պերճուհի։ Ո՞վ էր սակայն ամբողջ Կէօչէյեան Գերդաստանի նախահայր նահապետը։ — Այս հարցումին վճռական պատասխան մը տալու համար չունինք ամուր եւ ապահով կռուան մը։ Մեր պրպտումները չկրցան ձեռք բերել չօշափելի ապացոյցը, որ անհերքելի փաստերով մատնանիշ ընէր Կէօչէյեանց ընդհանուր նահապետը։ Կարեւոր է այս ուղղութեամբ հետազօտութեան համար այս ուղղութեամբ գրաւոր հնագոյն յիշատակութիւնը կէօչէյեան անուան։ Ըսել կ՚ուզենք թէ կայ հին գրութիւն մը, որ կը վկայէ թէ Կէօչէյեան Գերդաստանը դեռ Պոլիս չփոխադրուած՝ արդէն բազմացած ու ճիւղեր խարդուած՝ արդէն բազմացած ու ճիւղեր արձակած էր։ Այդ ճիւղերէն մին — անծանօթ իր նահապետով — ԺԸ· դարուն սկիզբը կամ գուցէ աւելի առաջ Պոլիս փոխադրուած ըլլալով՝ Պոլսոյ մէջ ունեցած էր ամուսնական կապեր եւ իր փեսաներէն մին 1746ին մեռած եւ Հայ Կաթողիկէներու հին գերեզմանատան մէջ Բերա-Բանկալթի թաղուած էր։ Ահա տարբ ապացոյցը·

Այս է տապան հան
գստեան Քօչէկ Օղլուի
փեսայ Պաղճի Օղլու
Նիկոլոյ տիպցու կար
ապետին որ փոխեցաւ
ի կեանս թվ· ՌՃՂԷ·
(1746)

© National Library of Armenia

(Հ· Յակոբ Ծ· Վ· Քօսեան, Գերեզմանատուն կաթ· Հայոց Կ· Պոլսոյ· Վիեննա 1931, էջ 21)։

Զուներնք, այո՛, ամուր եւ ապահով կուսան մը Կէօչէյեան Գերդաստանի նահապետը մատնանիշ ընելու համար։ Բայց ունինք կռահում մը — ո՛չ առանց հիման — զոնէ հաւանական համարելու անձ մը, անուն մը իբրեւ հնարաւոր նահապետը Կէօչէյեան Գերդաստանի։ Այդ անձն է Տէվլէթ-Տէօվլէթ։ — Անունս յիշուած է Յակոբ Կէօչէյեանի աղջկան՝ Տիկ· Պերճուհիի կողմէ, որ ներկայիս ապրող ամենահին Կէօչէյեանն է։ Տիկ· Պերճուհի, ինչպէս տեսանք վերը՝ իր քրոջ՝ Տիկ· Մարիամ Նազլիի հետ եւ Հայ Կաթ· Պատրիարքարանի Դիւանին համեմատ իրենց Տոհմի նախահայր կ՚ընդունի Յակոբ Կէօչէ Օղլուն։ Տիկ· Պերճուհի ըսած է մեզ (1955 Յունիս 5ին) ուրիշ գրութիւն մ՚ալ, որուն մէջ կ՚ըսուի· «Յակոբ Կէօչէ Օղլուի (հայր Տիկ· Պերճուհիի) հայրը՝ Անտոն է, իսկ մեծ հայրը՝ Տէվլէթ (Տէօվլէթ) կը կոչուի»։ Հոս «մեծ հայր»ը չի կրնար պապ իմաստով ըսուած ըլլալ, քանի որ Տիկ· Պերճուհի ըսած էր առիկ առաջ թէ իրենց պապն է Յակոբ Կէօչէ Օղլու։ Հետեւաբար «Տէվլէթ-Տէօվլէթ»ը կրնայ ըլլալ իրենց նահապետը։ Տէօվլէթ անունը Կէօչէյեանց մօտ անծանօթ եւ անսովոր անուն մը չէ։ Ինչպէս տեսանք գրութեան սկիզբը՝ Տիկ· Մարիամ Նազլիի համեմատ Անտոն Կէօչէ ԺԸ· դարու սկիզբները կ՚ամուսնանայ Տիրուհի Տէօվլէթի հետ։

Բ· Ի՞նչ է Գերդաստանիս անուանակոչումը։ — Ինչպէս տեսանք վերը՝ գրաւոր հնագոյն վկայութիւնը անուանակոչումիս կը գտնենք Պոլսոյ Բերա-Բանկալթիի հին գերեզմանատան չիրմաքարերուն վրայ փորագրուած սա՛ ձեւով· «Քօչէկ Օղլու» (Հ· Յ· Քօսեան, անդ)։

Այս «Քօչէկ» բառը կրնայ «Կէօչէյեան»ի հնագոյն, սկզբնական ձեւն ըլլալ։ Սակայն աւելի հաւանական է որ սխալմամբ միայն «օ»ով փորագրուած ըլլայ, փոխանակ «էօ»ի (Քէօչէ, Կէօչէ), ինչ որ յետագային գոյութիւն ունեցող միակ ձեւն է անունիս։ Այդ չիրմագրին մէջ կը նշմարուի ուրիշ սխալագրութիւն ալ· օրինակ՝ «տիացու», փոխանակ ըլլալու «տիրացու»։

1800էն սկսած հին գրութիւններու մէջ «Կէօչէյեան» յորջորջումը գրուած կը գտնենք սա ձեւերով· «Քէօչէ օղլու», «Քէօչէկեան» (Դիւ· Վիեննի· Մխիթ· 1802 Յունիս 19, Օգոստ· 25)· «Կէօչէք Անտոն», «Յարութիւն Կէօչէքեան (Յ· Ասկէրեան, Պատմ·, 1868, էջ 23 եւ 41)։ 1830ական թուականներուն՝ «Կէօչէ Զատէ», «Կէօչէեան» (Հ· Ս· Սրապեան, Ս· Յակոբ Ազգային Հիւանդանոց, Վիեննա, 1915, էջ 28, 31)։

Ի՞նչ է իմաստը այս բառին։ — Կէօչէ կամ քէօչէ տաճկերէն բառ է եւ կը նշանակէ փողոց, հրապարակ (Տե՛ս Հ· Յակոբոս Վ· Պոզաճեան, Համառօտ բառարան Տաճկերէն-Հայերէն· Վիեննա 1858)։ Իսկ քէօչէկ կամ կէօչէք կը նշանակէ եղբայր, ծառայ եւ կաքաւիչ (Անդ)։

Գ· Ե՞րբ Պոլիս փոխադրուած են· — Նկատի առնելով այն իրողութիւնը որ Կէօչէյեանք 1746ին Պոլսոյ հնագոյն գերեզմանատան մէջ թաղուած փեսայ ունին՝ հաւանական կը դարձնէ ընդունիլ թէ առիկ աւելի հին տապանագրեր ալ ունեցած ըլլալու են։ Գիտենք այլուստ թէ հնագոյն տապանաքարերը ուրիշ տեղ փոխադրուած ու չինութիւններու ալ գործածուած են։ Որով անհնարին դարձած է որեւէ սուուգումներ կատարել այդ ուղղութեամբ։ Բայց այդ իրողութիւնն ալ բաւական է ենթադրել տալու թէ Կէօչէյեաններէն մաս մը արդէն 1700ի ատենները, եթէ ոչ աւելի կանուխ, Պոլիս անցած էր կա՛մ վերջնականապէս հոն հաստատուելով եւ կամ գործով ու վերադառնալով։ Թէ ո՞վ էր եւ քանի՛ հոգի էին այդ ատեն Պոլիս անցողները — չունինք որեւէ չօշափելի փաստ։ Ամէն պարագայի՝ Պոլիս անցնող առաջին Կէօչէյեանները Յակոբ Կէօչէ Օղլուի Տոհմէն չեն կրնար ըլլալ։ Ո՛չ ինքը Յակոբ Կէօչէ եւ ոչ ալ իր որդին Անտոն Պոլիս անցած են 1700ի ատենները։

Ըստ Տիկ· Պերճուհիի՝ իր պապը՝ Անտոն Կէօչէ Օղլու 1730—1740ին Պոլիս անցած է։ Մինչ ըստ Պատրիարքարանի Դիւանին՝ Յակոբ Կէօչէ Օղլուի որդին՝ Անտոն 1773ին Պոլիս ծնած է։ Իսկ ըստ Տիկ· Մարիամ Նազլիի՝ իրենց պապին հայրը՝ Յակոբ Կէօչէ Օղլու Պոլիս փոխադրուած է 1760ին։ Վերջին կարծիքը չատ հաւանական է, քանի որ Յակոբ 1773ին Պոլսոյ մէջ զաւակ կ՚ունենայ։

3· ԿԷՕՉԷՅԵԱՆ ԵՐԿՈՒ ԶԱՏ ԶԱՏ ՏՈՀՄԵՐ — Ա· ՏՈՀՄԱԳԼՈՒԽ ՔԷՕՉԷՔ ՅԱԿՈԲ ԵՒ ԻՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Ուսումնասիրութեանս ընթացքին մեր կատարած պրպտումներու արդիւնքով այն եզրակացութեան յանգեցանք որ Կէօչէյեան Գերդաստանը ունեցած է երկու զատ զատ Տոհմեր իրենց ուրոյն Տոհմագլուխով կամ Նախահայրով։ Երկու Տոհմի գոյութիւնը յիշատակած չեն իրենց տեղեկատուութեանց մէջ Տիկ· Պերճուհի եւ Տիկ· Մարիամ Նազլը, գուցէ իրենց անծանօթ ըլլալով եւ կամ անպրպտարձած չըլլալով։ Իսկ Պատրիարքարանի տուած ցանկին մէջ յայտնի կը տեսնուի երկու զատ զատ Տոհմերու գոյութիւնը, թէեւ ցանկը մեզի պրկող Գեր· Վարդապետը երկրորդ Տոհմին համար սա դիտողութիւնը աւելցուցած է· «Ուրիշ Köce-koğlu, որ մեր Դիւանին համեմատ ոեէ կապ չունի վերոյիշեալին հետ»։ Թէ ի՞նչպէս եղած է որ Պատրիարքարանի մկրտութեան, պսակի եւ մահուան արձանագրութեանց մէջոցին միեւնոյն Կէօչէյեան Գերդաստանի երկու Տոհմերու անձերուն արձանագրութիւնը զատ զատ կատարած ատեն՝ անոնց իրարու հետ ունեցած ազգականական կապը անտես առնուած կամ անյիշատակ թողուած է – չենք գիտեր։ Սակայն մեր ուսումնասիրութեան համար կը կարծենք թէ որեւէ նշանակութիւն չունի այդ պարագան։ Զի ունինք ձեռքի տակ բաւարար ապացոյցներ այնտեղ արձանագրուած երկու Տոհմերու միջեւ եղած ազգականական կապը եւ միեւնոյն Գերդաստանի վերաբերելու իրողութիւնը փաստելու։ Պատրիարքարանի տուած այդ երկու Տոհմերու ցանկերուն մէջ յիշուած են նախ Յակոբ Կէօչէ Օղլուի Տոհմի անձերը՝ իրենց դլուխ ունենալով Յակոբ Կէօչէ Օղլուն, յետոյ արուած է երկրորդ Տոհմի ծառը — ըստ մեզ թերի եւ պակասաւոր — իրեն սկիզբը ունենալով խաչատուր Կէօչէ մը՝ իբրեւ Տոհմագլուխ։ Հետեւաբար Կէօչէյեան Գերդաստանը ունեցած կ՚ըլլայ երկու զատ Տոհմեր՝ Յակոբ եւ Խաչատուր Տոհմագլուխներով։ Թէ այդ երկու Տոհմերը իրարու կը վերաբերին, իրարու օտար չեն եւ մէկ Գերդաստանի անձեր եւ հետեւաբար իրարու ազգական են՝ անկէ կը տեսնուի որ 1· Յիշատակութիւններու ժամանակ իրարու հետ քովէքով են (Տե՛ս «Աղքատասիրաց եղբայրութեան» անդամացանկը՝ 1864ին, ուր կը յիշուին միասին Ա· եւ Բ· Տոհմի վերաբերող անձեր, այսպէս· Կէօչէյեան Թադուհի, Կէօչէյեան Իսկուհի (Ա· Տոհմ), Կէօչէյեան Խաչատուր (Բ· Տոհմ), Կէօչէյեան Սոֆի (Ա· Տոհմ)· 2· Մէկուն հիւանդութեան պարագային՝ միւսը իրեւ իրեն անձը՝ հոգ կը տանի եւ դարմանումի պարագային՝ մին միւսին համար շնորհակալութիւն կը յայտնէ եւ եթէ մին մեռած է՝ միւսը պատարագ մատուցանել կու տայ (Տե՛ս Դիւ· 1867 Դեկտ· 20)· 3· Պոլսոյ մէջ գետին կայ, որուն տէրն են թէ՛ Ա· Տոհմի եւ թէ՛ Բ· Տոհմի անձեր (Տե՛ս Դիւ· 1856 Յունուար 10), որմէ կը տեսնուի թէ գետինը գնուած է հասարակաց դրամով եւ միեւնոյն ազգական անձերուն կը վերաբերի։

Յաջորդ էջերուն մէջ նախ պիտի ներկայացնենք Կէօչէյեան Գերդաստանի Ա· Տոհմի պատմութիւնը, որմէ վերջ պիտի դրագրենք Բ· Տոհմի ուսումնասիրութեամբ։

Ա· Կէօչէյեան Գերդաստանի մեծապոյն եւ անուանի Տոհմը կը կազմէ այն, որ իրեն նախահայր ունի Քէօչէկ Օղլու Յակոբ։ Զուներնք ծանօթութիւն իր ծնունդի եւ մահուան թուականի, ինչպէս նաեւ իր ամուսնոյն մասին։ Ծանօթ է միայն որ ասոնց բնակավայրը Պոլսոյ Ենիգափու թաղն էր, ուր կը վախճանի Տիկ· Յակոբ Քէօչէկ — «Սկեսուր» Տիկ· Տիրուհի Կէօչէյեանի — 1831 Փետր·ի սկիզբը եւ մեր Հ· Անտոն Դանեան, ամբողջ Գերդաստանի խոստովանահայր՝ փառաւոր թաղում մը կ՚ընէ (Դիւ· 1831 Փետր· 10)։

Տիկ· Նազլը Մարիամի համեմատ իր նախահայրը՝ Յակոբ Քէօչէկ Օղլու 1760ին Հայաստանի Հին-Նախիջեւանէն Պոլիս փոխադրուած է ընտանիքով, տան քահանայով եւ տան մայրապետով մը, որ իր զաւակներուն դաստիարակն է։ Որո՞նք էին Յակոբի զաւակները։ — Թէ՛ Տիկ· Պերճուհի եւ թէ Տիկ· Մարիամ միակ զաւակ մը կը յիշեն իրենց նախահօր Յակոբէն — Անտոն։ Իսկ Պոլսոյ Պատրիարքարանի Դիւանը ունի Սեդրակ եւ Անտոն։ Առաջինը ծնած է 1769ին եւ ուրիշ ամէն բան անծանօթ։ Անտոն ծնած է 1773ին եւ ամուսնացած Պետրոսի դուստր Տիրուհիի հետ։ Տիկ· Պերճուհի կու տայ նաեւ մականունը իր մեծ մօր՝ Լազեան Տիրուհի։

© National Library of Armenia

Այս Անտոնը նշանաւոր դէմք մը եղած է: Ունեցած է բարձր պատիւ եւ պաշտօն թուրք կառավարութեան մէջ: Եղած է մաեւրիմ անձ մը Սուլթան Մահմուտ Բ·ին, որ յաճախակի այցելութիւն կու տայ Անտոնին՝ ասոր Զէնկէլ Քէօյի մէջ ունեցած ագարակը, ուր Սուլթանին համար վերապահուած քէօշք մը միշտ արամադրելի կը մնար: Սուլթանը իր սիրելի եւ հաւատարիմ ծառային արժանիքները գնահատելով՝ փէրմանով ազնուականութեան տիտղոս կը շնորհէ թէ՛ Անտոնի եւ թէ անոր սերունդին, որոնք իրաւունք կը ստանան կրելու Պէյ տիտղոսը:

Տիկ· Մարիամ Նազլը կը գրէ· «Սուլթանը եւ իր ընտանիքը այնքան կը մտերմանան Անտոնի ընտանիքին հետ որ յաճախ ամառները կ'երթային Անտոնի ամառանոցը եւ հոն պզտիկները իրարու հետ կը խաղային եւ կը զբօսնուին, եղբօր պէս: Անտոն Բոսփորի բարձունքին վրայ, հոն՝ որ կը նայի դէպի Ասիա, այսինքն՝ Զէնկէլ-Քէօյի մէջ հրաշալի եայլի մը չինած էր, հսկայական պարտէզներով: Հո՛գ է որ կը խաղային: Այս բարեկամութեան շնորհիւ Անտոնի աղջիկները, այսինքն՝ Օրիորդներ Մարիցա, Իսկուհի, Թագուհի, Երանիկ եւ Սոֆիա, որոնք յետոյ Սուլթանի Պալատական Տիկիններեր կը դառնան, միշտ ներկայ պիտի ըլլային՝ ամէն անգամ որ Սուլթանը խնջոյք, հարսանիք եւ կամ թագադրութեան հանդէս ունենար: Երբ 1870ին Իզմէնի կայսրուհին (Ֆրանսա) ընկերացած Նապոլէոն Գ·ի Սուէզի բացումին ներկայ կ'ըլլայ՝ իրեն կ'ընկերանար իրրեւ պալատական Տիկին Անտոնի վերոյիշեալ աղջիկներէն մին մինչեւ Ալէմ-Տաղի պալատը: Սուէզի՝ ալ, այս շրջանին Պոլսոյ հայ ընտանիքները կը ներկայացնէին Ընկերութեան ազնուագոյն մասը քաղաքականութեան, գիտութեան եւ տնտեսութեան մէջ»:

Անտոն ունէր պաշտօն մասնաւորապէս կայսերական փողերանոցին մէջ եւ 1827–8ին այդ պաշտօնին մէջ կը դանուէր՝ երբ Տիւզեանց կապակցութեամբ կ'աքսորուի ինքն ալ: Իրրեւ անձնական գործ՝ եղած է շալի մեծ վաճառական: Տիկ· Պերճուհի կը գրէ որ Սուլթանին շալ ծախած է:

Անտոնի անձնական գործը եղած է նաեւ երկրագործութիւնը: Ունեցած է բազմաթիւ եւ ընդարձակ արտեր ու կալուածներ եւ փարթամ հարստութիւն: Իր մնայուն բնակութիւնը եղած է Թոփգափու:

Անտոն աչքառու դիրք ունեցած է նաեւ Հայ Կաթ· Հասարակութեան մէջ: Իրրեւ այդպիսի ինքն ալ մասնակից եղած է 1827–1829ի հալածանքին ու աքսորին: 1828 Փետր· 16–18ին կը բանտարկուի «Քէօչէկ Օղլու Անտոն» ուրիշ Հայ Կաթողիկէ երեւելիներու հետ եւ ապա կ'աքսորուի «Թիրէ՝ անդր Բան Զմիւռնիա ... եւ ընտանեաց նոցա տուաւ ժամանակ 20 աւուրց, զի պատրաստեսցեն եւ վաճառեսցեն զիրս իւրեանց, այլ ոչ զանշարժականս, զի այնմ եղանեն օրըստօրէ յաճուրդս» (Դիւ· Վիեննայ· Մխիթ· 1828 Փետր· 25), կը գրէ մեր Հ· Անտոն Դանեան, ժամանակակից միակ անձը, որ կրցած էր մնալ Պոլիս: 1829 Նոյ· 6ին Իրլախ (ազատութեան թուղթ) կ'ելլէ 30 հոգւոյ զարձին համար, որոնց մէջ են Կէօչէյեանք (Նամակ Հ· Անտոնի 1829 Նոյ· 10): Հ· Անտոն՝ Հ· Միքայէլին (Ազրիանապոլիս ուղղած նամակին մէջ 30 հոգւոյ զարձին համար եղած փէրմանի վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ· «...այս ինչ յայտ է թէ միջնորդութեամբ դեսպանի Գաղղիոյ լինի՝ որ ինչ լինի· սակայն ամենաչարն (Խազազ Ցարութիւն) զոգոյս երեք հազար քսակս դոշից[1] ծախեաց յաւուրս յայսոսիկ առ ի ձեռամբ ունել եւ զայն փոքր շնորհսն, զոր դուռն առնէ, զի ի ձեռս նորա բաժանին ֆէրմանք եւ ըստ կամայ նորա են» (Դիւ· 1829 Նոյ· 10):

Հ· Անտոն չի յիշեր թէ քանի՞ հոգի էին Կէօչէյեանք այս աքսորի մէջոցին: Միայն ինքը Անտո՞ն՝ թէ նաեւ իր ընտանիքը աքսորուած է: Բարեբախտաբար ուրիշ ազբիւրէ կ'իմանանք թէ Անտոն միանակ չէր այս աքսորի ժամանակ:

Այո՛, Անտոն իր ամբողջ ընտանիքով աքսորուած է: Հ· Գրիգորիս Վ· Գալէմքեարեանի ձեռագիրներուն մէջ կը գտնենք հետեւեալ տողերը, երբ կը զրպի Տիւզեանց զարհուրանքի պատմութեամբ եւ կը յիշէ 30 ախոռբեալները· «Ասոնք զրեթէ ամբողջ փոդերանոցի պաշտօնեաներն էին, ինչպէս Քէօչէք Օղլու Անտոն ընտանեօք, Ակէր Օղլու Անտոն, Փորթուգալ Յովսէփ...» (Ձեռագիր Հ· Գրիգորիսի):

[1] Մէկ քսակը՝ 500 դուրուշ է, հետեւաբար 3000 քսակը կ'ընէ 1,500·000 դուրուշ կամ՝ 15,000 ոսկի:

Կէօչէք Անտոն, ըստ Ակէրեանի, մին է 1830ին ընտրուած Հայ Կաթողիկէ Համայնքի անդրանիկ Ազգային Վարչութեան տասը երեսփոխաններէն, որոնք Իշխանապետ Յակոբ Զէլէպի Տիւզեանի հետ պատասխանատու էին Բ· Դրան առջեւ Ազգին կողմանէ՝ ազգային ամէն գործերուն համար: Կ'արժէ տալ այդ ցանկը, ուր Կէօչէյեան Տունը գլուխ է կանգնած·

«Կէօչէք Ատոն Աղա, Պիլէզիկճի Պօղոս Աղա, Խիւտավէրտի Պետրոս Աղա, Քըլճը Աղա, Վիրջէն Աղա, Թընկըր Կ· Անտոն Աղա, Սաքաեան Մելքոն Աղա, Ազնաւորեան Գէորգ Աղա, Մըսըրլեան Գրիգոր Աղա, Պօղոսճու Խաչատուր Աղա եւ Արզար Յակոբ Աղա» (Յ· Ակէրեան, Պատմութիւն· Տփխիս 1868, էջ 23):

Անտոն եւ իր Տիկինը՝ Տիրուհի՝ ազգային բարերարներ են: Նախ Անտոն տուն մը կը շինէ Հայ Կաթ· Ս· Յակոբի Հիւանդանոցի հողին վրայ եւ կը նուիրէ Հիւանդանոցին՝ իբր մշտնջենաւոր եկամուտ (Հ· Սահակ Վ· Սրապեան, Ս· Յակոբ Ազգ· Հիւանդանոց· Վիեննա 1915, էջ 28): Իր մահէն վերջ՝ Տիկ· Տիրուհի կը շարունակէ Ս· Յակոբի հողին վրայ բարձրացնել ուրիշ տուներ ալ: Տիկ· Պերճուհի կը հաւատայ որ իր մեծ մայրը՝ Տիկ· Տիրուհի է որ «Ս· Յակոբի տուներու մեծ մասը կանգնել տուած է» (Նամակ Տիկ· Պերճուհիի):

Ս· Յակոբի շուրջը շինուած քարաշէն շէնքերը 45 են, «որոնց ամէն մէկին ճակատը հայերէն արձանագրուած է նուիրատու բարերարներուն անունները Ազարեան, Քէօչէյեան եւ ուրիշներ» (Տօքթ· Վահրամ Յ· Թորգոմեան, Երեմիա Զէյլէպի, Բ· Վիեննա 1932, էջ 626):

Անտոն Կէօչէք կը վախճանի 1832ին եւ կը թաղուի «Բանկալթիի՝ Ս· Յակոբ Գերեզմանատունը որ այսօր գրաւուած ու շէնքեր-ռանատունը որ այսօր գրաւուած ու շէնքեր-բու հող է դարձած», կը գրէ Տիկ· Պերճուհի: Ո՛չ Կէօչէյեաններու մեծագոյն Տոհմի նահապետ՝ Յակոբ Կէօնէ Օղլուի եւ իր տիկնոջ եւ ոչ ալ իրենց որդւոց՝ Սեգրակի եւ Անտոնի շիրիմները մնացած են:

4· ՔԷՕՉԷԿ ՕՂԼՈՒ ՅԱԿՈԲԻ ԵՐԲՈՐԴ ՈՐԴԻՆ ԵՒ ՄԷԿ ԱՂԶԻԿԸ

I. Ինչպէս տեսանք՝ Տիկ· Պերճուհի եւ Տիկ· Մարիամ միայն մէկ որդի կը ճանչնան իրենց նահապետ Քէօչէկ Օղլու Յակոբէն — Անտոն: Իսկ Պատրիարքարանի Դիւանին ծանօթ է նաեւ երկրորդ որդի մը — Սեդրակ: Կայ սակայն երրորդ որդի մ'ալ — Տէօլվէք, որ անծանօթ եղած է թէ՛ Տիկ· Պերճուհիի եւ Տիկ· Մարիամի եւ թէ Պատրիարքարանի ցանկին:

Տէօլվէք անուան կը ծանօթանք մեր Վիեննայի Դիւանի հնագոյն նամակներէն: Ինչպէս ծանօթ է՝ ԺԸ· դարու վերջին քառորդին սկիզբէն Տրիեստի մէջ ունէինք աշխարհիկ աշակերտներու Գիշերօթիկ Վարժարան մը, որ իր գոյութիւնը պահած էր կերպով մը զրեթէ մինչեւ Միաբանութեան Տրիեստէն Վիեննա փոխադրութիւնը, որ սկսած է 1810 Հոկտեմբեր 3ին: Արդ, այդ վարժարանի աշակերտները Պոլսէն կը զբաղուէին: 1802ին Պոլսոյ մեր Հայրերէն մին Տրիեստի վարդապետներուն գրելով՝ կ'իմացնէ· «Պատանի մի չափահաս եւ ոչ միայն փափաքին առաքել զնա ի վանս Տրիեստու, այլ նաեւ անապարէն փութով առաքել զնա առանց սպասելոյ» (Դիւ· 1802 Յունիս 19): Իսկ քիչ յետոյ կը գրեն Պոլսէն Տրիեստ· «...չուեաց աստի Գրիգոր պատանի Քէօչէկեան... զտարեալ զնորա կանխիկ վճարմամբ, գրեմք և ի ծանուցանեմք ... քանզի զպատանիս զայս ո՛չ ինքնայօժար, այլ յորդորմամբ ծնողացն եւ բարեկամաց իւրեանց յօժարեցուցեալ եւ առ օրին յանկարծ եղեալ են ի նաւ եւ ուղարկեալ, զի մի՛ յամեցմամբն յետս նահանջեսցի» (Դիւ· 1802 Օգոստ· 25): Միեւնոյն օրը Պոլսէն մեր Հ· Մեսրոպ Վ· Սարեան եւս նամակ մը կ'ուղղէ Տրիեստի Մեծաւոր՝ Հ· Անտոն Վ· Իւչգարտաշեանի, տեղեկագրելով· «Ի վերջին Օգոստոսի չուեաց աստի Գրիգոր պատանի Քէօչէկեան... Գրիգոր եղբայր մեր Շիւքիւրեան զեռ չէ վճարեալ զառնելիսն իւր ընդ հօր նորա Տէօլվէք Աղայի» (Դիւ· 1802 Օգոստ· 25):

Ուսկի՞ց, ուրեմն, յայտնի կ'ըլլայ թէ այս Տէօլվէթ Քէօչէքեանը Քէօչէք Օղլու Յակոբի երրորդ որդին է: — Տրիեստի Մխիթարեան վարժարանի վերակացու Հ· Պողոս Մուրատեան (ծնեալ Ճամճեան) նամակով մը խնդրած էր Գրիգոր պատանիին ծննդեան թուղթը: Տէօլվէթ Աղա նամակ մը գրելով Հ· Պողոսին՝ նախ կ'իմացնէ անոր թէ ինքը Տէօլվէթ ազգական է Հ· Պողոսին· «Զիրէ

© National Library of Armenia

արենակցութեամբ եւս մեծաւորութիւն ունիմք ընդ Հայրութեանդ» (Դիւ· 1803 Փետր· 24)։ Յետոյ իր որդւոյն ծննդեան թուղթի հական բովանդակութիւնը տալով՝ կը գրէ· «Յակոբի որդի Տէօլվէթի որդի Գրիգոր Կէօչէֆեանց, ծնեալ ի Թուին Քրիստոսի 1786 ի Սեպտեմբեր 9» (Դիւ· 1803 Փետրուար 24)։

Ուրեմն՝ «Յակոբի որդի Տէօլվէթ Քէօչէֆեանց» 1803ին։ Ո՞վ կրնայ ըլլալ այս «Յակոբ Քէօչէֆեանց»ը, եթէ ոչ Կէօչէյեան Գերդաստանի Ա· Տոհմագրէս «Քէօչէկ Օղլու Յակոբ»ը։ Որով «Տէօլվէթ» կ'ըլլայ իր երրորդ որդին, այսինքն — Ատոն, Սեդրակ, Տէօլվէթ։

Այս Տէօլվէթի մասին կը գտնենք հետեւեալ ծանօթութիւնները մեր Դիւանի մէջ·

1· Տէօլվէթ կրօնասէր եւ բարեպաշտ անձ մըն է, որ կ'ուրախանայ «լսելով ... զմարգելն մեր որդեկին յերկիւղն Աստուծոյ առ ճանաչել զէրն Աստուծոյ եւ զպարտաւորութիւն առ Աստուած, առ մեծաւորս, առ խրատիչս եւ առ ծնողս...» (Դիւ· 1803 Փետր· 24)։

2· Տէօլվէթ Կէօչէ Օղլու վաճառական է, իր գլխաւոր գործն ըլլալով «Քիշմիրի շալի» առեւտուրը, ինչպէս իր եղբայրը՝ Անտոն, որ նոյնպէս շալի վաճառական էր։ Տէօլվէթ հայթայթիչներէն մին էր Ղափուտան Հիւսէյին Փաշային, որ տարեկան 5–600 թոփ կ'ապսպրէր թէ՛ իր պարատին եւ թէ արքունական նաւերուն համար։ Թոփը կ'արժէր 4–5000, մինչեւ 6000 ղուրուշ։ Փաշային մեռնելէն (1800) վերջ շալերուն գինը անհամեմատ կերպով կ'իյնայ, 1600 ղուրուշնոցը՝ 2000, 5000 ղուրուշնոցը՝ 1500 կ'ըլլայ եւ առնող ալ չի գտնուիր։ Անոնք որ չատ ապրանք ունէին՝ կը կործանին։ Տէօլվէթ անոնցմէ մին էր, կը գրէ պոլսական նամակ մը (Դիւ· 1805 Մարտ 26)։

3· Տէօլվէթի ընտանեկան կեանքէն ծանօթ են· ա) իր տունը Օրթաքէօյ էր· բ) ինքը ամուսնացած էր, գ) ունէր «որդիս», որոնց դաս կու տար 1804ի ամառը Յովհաննէս Վարդապետ· «Յայսմ ամի եղանակի ամառան Տէօլվէթ Աղայի տունը գնացի յՕրթաքէօյ առ ի վարժել զորդիսն», կը գրէ նոյն վարդապետը (Դիւ· 1804 Մայիս)։ Իր դաւակներէն միայն Գրիգոր ծանօթ է անունով, որ՝ ինչպէս տեսանք, ծնած է 1786 Սեպտ· 9ին եւ 1802ին մտած Տրիեստի մեր Գիշերօթիկ վարժարանը, ուսկից Պոլիս կը վերադառնայ 1805ին (Դիւ· 1805 Մայիս 4, 11)։ Տէօլվէթ ունէր աղջիկ մը, որ 1804ին կը պսակուի (Դիւ· 1804 Յունուար 24)։ — Անծանօթ է Տէօլվէթի եւ իր ընտանեաց մահուան թուականը։ Մեր կարծիքով Տէօլվէթ՝ Յակոբ Քէօչէկի անդրանիկն էր եւ իր անունը կը կրէր իր պապը, այսինքն՝ Կէօչէյեան Գերդաստանի նախահայր նահապետը։

II. Քէօչէկ Օղլու Յակոբ ունեցած է նաեւ աղջիկ մը, որ հարսնացած է Պէնկլեանեերուն եւ ունեցած Անտոն անունով մանչ մը, որ 1802ին Տրիեստի մեր վարժարանի աշակերտ է եւ Տէօվլէթ Քէօչէյեան մեր Հ· Պօղոսին գրած նամակին մէջ կ'աւելցնէ· «Ողջունեմք զորդեակն մեր Գրիգորն եւ զքեռորդին մեր զԱնտոնն» (Դիւ· 1803 Հոկտ· 24)։ Այս «քեռորդի» բառէն կը հասկցուի թէ Տէօլվէթ քոյր մը ունէր, իսկ Քէօչէկ Յակոբ՝ աղջիկ մը։

(Շարունակելի։)

Հ· Ե· ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Ուղարկուած Խմբագրութեանս։)

Աբրահամեան Ա·, *Հայ ժողովուրդի Պատմութիւն։ Պրակ Բ, Հայաստանը վաղ Ֆէօդալիզմի շրջանում։* Երեւան, Հայպետհրատ· 1959, 8°, էջ 206։

Աղաբաբեան Ս·, *Գուրգէն Մահարի։* Երեւան, ՀԳԱ· Հրատակ· 1959, 8°, էջ 152։

«Արձագանգ» — Հ· Բ· Ը· Մխիթարեան, Կիպրոսի մատենադիւանը։ Պէյրութ 1959, տպ· Սեւան, 4°, էջ 29։

Բակունց Ակսել, *Գրականութեան մասին։* Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ 144։

— — *Եղբայրութեան ընկուզենիները։* Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ 183։

— — *Ստեղծագործութիւնը — Յօդուածների ժողովածու։* Երեւան, ՍՍՌ ԳԱ· Հրատարակչ· 1959, 8°, էջ 296։

Դանիէլ Ալիգիերի, *Աստուածային կատակերգութիւն, Դրախտ։* Թարգմ· Ար·

Տայան։ Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ XIII + 219։

Զաւզաւաքեան Թովմ· Պ·, *Ամբողջական բանաստեղծութիւնք եւ հատընտիր դրուագք։* Ֆիլատելֆիա 1959, 8°, էջ 108։

Թերզեան Մեսր· Տ· Վ·, *Բրնիկի նախավկայ Առաքեալը։* Պէյրութ 1959, տպ· Կաթող· Տպարան, 8°, էջ 70։ (Արտպ· «Աւետիք» Ամսաթերթէ)։

Իրականութիւնը· Թիւ 21, Նոյեմբեր 1959։ Պէյրութ 1959։ 32°, էջ 8։

Հախվերդեան Լ·, *Սուրէն Քոչարեանի արվեստը։* Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ 222։

Համբարձումեան Գրիգ· Ա·, *Պրիսմակ, երաժշտասէրի մը օրագիրը։* Փարիզ 1959, 8°, էջ 208։

Հայորդի — *Արմէնները։* Թեհէրան 1956, տպ· Մոդերն, 8°, էջ 179։

Հայրեան Գեւորգ, *Ամերիկեան հանդիպումներ։* Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ 96։

Ղազարեան Յովհ·, *Ազատ Վէտունի։* Երեւան, ՀԳԱ· Հրատակ· 1959, 8°, էջ 112։

Ղափան, *Գրական Ալմանախ, Թիւ 1։* Երեւան, Հայպետհրատ, 1959, 8°, էջ 60։

Մահարի Գուրգէն, *Հնձանները։* Երեւան, 1959, 8°, էջ 636։

Մախմուդով Ն· Խ·, *Քուրդ ժողովուրդը։ Համառօտ պատմական ակնարկ։* Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ 258։

Մահքուտ-Կուլի (Ֆրագի), *Բանաստեղծութիւններ։* Երեւան, Հայպետհրատ· 1959, 8°, էջ 132։

Մանուկեան Ալեք·, *Հ· Բ· Ը· Մխիթարեան գիրքը ներկայ հայ իրականութեան մէջ։* Պէյրութ 1959, տպ· Շիրակ, 8°, էջ 21։

Մատաղճեան Թորոս, *Յուշամատեան Թամարզայի։* Պէյրութ 1959, տպ· Տօնիկեան, 8°, էջ 626։

Մելիք-Բաշխեան, Ս· Տ· — *Յակոբեան Խ — Մեսրոպ-Մաշտոց։* (*Հայ Մատենագիրներ*)։ Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ 60։

Մուստել Է· Ռ·, *Արեգակը եւ երկրի մթնոլորտը։* Երեւան, Հայպետհրատ· 1959, 8°, էջ 128։

Յարութիւնեան Սուրէն, *Միհրդատ Ամերիկեան։* Երեւան, ՀԹԸ հրակ· 1959, 8°, էջ 207։

Յովհաննիսեան Գ·, *Նար-Դոս։* Երեւան ԳԱ Հրակ· 1959, 8°, էջ 202։

Նալբանդեան Վ· Ս·, *Եղիշէ։* Երեւան, Հայպետհրատ· 1959, 8°, էջ 182։

Շահինեան Ա· Խ·, *Վերածնված ժողովուրդի կուլտուրան։* Երեւան, Պետհրատ· 1959, 8°, էջ 456։

ԿԱՐԵՒՈՐ ՈՒՂՂԵԼԻՔ

Թերթիս նախորդ միացեալ (Մայիս — Օգոստոս) թիւին՝ Զ· Պտուկեանի դրամագիտական յօդուածին մէջ, տպարանի կողմէ, պատկերներու գետեղումի ծանրակշիռ սխալ մը եղած է։

Պատկեր 1-ի մակագրութեան Լեւոն Ա-ը ուղղելու է Լեւոն Բ, իսկ պատկեր 3-ի Լեւոն Բ-ը ուղղելու է Լեւոն Ա։

Կը խնդրենք, առ այս, մեր յարգելի աշխատակցին եւ ընթերցողներու ներողամտութիւնը։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Herausgeber, Eigentümer und Verleger: Mechitharisten-Kongregation in Wien, VII., Mechitaristengasse 4
Druck der Mechitharisten-Buchdruckerei — Für den Inhalt verantwortlich: P. Mesrop Habozian
Alle Wien VII. Mechitaristengasse 4

© National Library of Armenia